

Немања Вујчић
 Филозофски факултет
 Универзитет у Београду

АНТИЧКО ГРЧКО РОПСТВО У НОВИЈОЈ ПЕРСПЕКТИВИ

АПСТРАКТ: Овај рад је прегледног карактера, његов циљ је да укратко изложи и објасни новије трендове и приступе у историографији о ропству у античкој Грчкој. Историографска продукција посвећена овој институцији је огромна и последњих година се налази у фази значајног преиспитивања и промене. Студије ропства традиционално нису успевале да се одвоје од свог културног, идеолошког па ни политичког контекста, а често је и данас тако. Појам античке Грчке у овом случају је схваћен широко, обухватајући архајску и класичну Грчку, хеленистичке државе, али и хеленофоне градове и земље Римског царства. Известан простор у раду је посвећен односу између грчког и блискоисточног ропства. Античко римско ропство, с друге стране, представља широко истраживачко подручје за себе, и оно није директније разматрано у овом тексту, изузев уколико истраживачки рад у области римског ропства има директан утицај на разумевање ове институције у грчком свету.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: античко грчко ропство, робови, робовласници, трговина робљем, економска улога ропства, историографија о ропству.

Рећи да је научна литература посвећена ропству у античкој Грчкој обимна, представљало би озбиљно потцењивање. У питању је на сваки начин огромна библиографија: хиљаде и хиљаде чланака, студија, дискусија, анализа, монографија, прегледа и зборника радова на многим језицима, којима се сваке године придружују нове јединице. Далеко од тога да је сваки нови рад свеж или значајан допринос. Напротив, многи су деривативни и просто понављају постојеће ставове и тумачења. Ипак, и такви радови се објављују, имају цитираност и служе као основа за подучавање студената. Текст који

следи умерено је амбициозан покушај оријентације у овој непрегледној библиографској шуми. Циљ је да се идентификују водећи истраживачи, идеје и интерпретације.

Пре него што почнемо, треба нагласити следеће: проучавање ропства у античкој Грчкој пролази кроз врло узбудљив период. Преовлађујући модел античког грчког ропства налази се у фази фундаменталних и динамичних промена, после неколико деценија релативно спорог развоја и, чак, може се рећи, стагнације. До ове промене није дошло услед неког драматичног открића нових извора, мада до значајних појединачних налаза долази сваке године, већ кроз преиспитивање устаљених схватања и темељну, изнова спроведену, анализу материјала који већ имамо. Да не буде забуне, изворни материјал користан за ово питање заиста се повећао последњих деценија, али ту се махом ради о епиграфским и понекад папиролошким изворима корисним за историју ропства у хеленистичком свету и хеленофоним провинцијама Римског царства. Међутим, у средишту дебате која се сада води налази се ропство у архајској и класичној Грчкој, пре свега у Атини, али и у Лакедемону и на Криту, као и однос ове грчке институције према сродним облицима зависности у друштвима Блиског истока. Због ограничења која ми намеће простор, један број занимљивих питања и значајних истраживача неће бити поменути у овом тексту.¹

ФИНЛИЈЕВ МОДЕЛ РОПСТВА

У истраживању античког грчког ропства несумњиво водећи у другој половини XX века био је амерички, односно натурализовани британски историчар сер Мозес Исак Финли (Moses Isaac Finley, рођ. Finkelstein, 1912–1986). У питању је један од најцитиранијих и најутицајнијих историчара антике свих времена. Иако је са својим моделом иступио још крајем педесетих година XX века, његови ставови углавном имају средишње место у историографији о ропству и данас. У ствари, највећа промена која је захватила ову историографску нишу јесте преиспитивање и, највероватније, постепено напуштање његовог модела, после много деценија доминације. Ради даље

---

¹ Једно подручје на којем *није* било значајног напретка и нових увида, упркос фасцинацији најшире јавности том темом, јесте питање отпора и устанка робова у грчкој антици. Изворна сведочанства остављају утисак да стара Грчка није знала за велике устанке робова, а и да су други облици отпора били ретки и нетипични. Многи истраживачи, из принципијелних или идеолошких разлога, одбијају да прихвате такав закључак. Ово је приметно у нпр. Т. Urbainczyk, *Slave Revolts in Antiquity*, London – New York 2014. (прво издање 2008), где се идеја упорног и перманентног робовског отпора одржава захваљујући хипотезама.

дискусије, биће потребно укратко објаснити Финлијеву улогу у покретању новог таласа интересовања за античко ропство у другој половини прошлог века, и дати сажетак његових најважнијих ставова.

Године 1959. Финли је објавио свој први рад о ропству, под насловом *Да ли је грчка цивилизација била заснована на раду робова?*² Текст, у којем је одговор на постављено питање недвосмислено био потврдан, изазвао је велико интересовање и представља почетак дугог низа утицајних радова. Под Финлијевим утицајем у западној историографији је постепено преовладао став да је ропство било врло значајна, чак фундаментална институција грчко-римског света. Није, међутим, увек било тако. Када је Финли ушао у ово истраживачко подручје, то је била безмало дисидентска позиција. Водећи западни историчари, нарочито амерички, британски и немачки, држали су да је античко ропство споредан, чак маргиналан феномен, нешто што је историографија XIX века наводно јако прецењивала, док је модерна историографија свела на праву меру. Порекло овог схватања је сложено, али појединачно најважнији утицај представља немачки историчар Едуард Мејер (Eduard Meyer, 1855–1930) и његови радови (у питању су, заправо, објављена предавања) *Привредни развој антике* и *Ројсџиво у антици*.³ Мејер, без сумње најутицајнији немачки истраживач антике на прелазу векова, гледао је на древни свет кроз призму модернизма. Развијена античка друштва за њега су били рани капиталистички системи, упоредиви с европским државама XVII, XVIII па чак и XIX века. У овој визији за ропство није било много места, оно је проглашено анахронизмом и појавом од малог значаја, како друштвено тако и економски. Мејеров ауторитет био је неприкосновен и његово мишљење, уз одговарајуће варијације и појашњења, стоји у позадини већине радове о грчком (и римском) ропству објављених на Западу у првој половини XX века. У Британији најутицајнији експонент таквог начина мишљења био је Алфред Цимерн (Alfred Eckhard Zimmern, 1879–1957), који је не само доводио у питање економски значај ове установе већ и њен нехумани карактер.⁴ У САД најважнији представник ове струје био је истакнути историчар ропства Вилијам Лин Вестерман (William

---

² M. I. Finley, 'Was Greek Civilization Based on Slave Labour?', *Historia* 8-2 (1959), 145–164.

³ Оба текста, *Die wirtschaftliche Entwicklung des Altertums* и *Die Sklaverei im Altertum* прештампана су у E. Meyer, *Kleine Schriften zur Geschichtstheorie und zur wirtschaftlichen und politischen Geschichte des Altertums*, Halle 1910, 79–212. Данас се обично цитирају према овом издању.

⁴ A. Zimmern, *The Greek Commonwealth: Politics and Economics in Fifth-Century Athens*, New York – Oxford 1961, 380–396 (прво издање: 1911); cf. id., 'Was Greek Civilization Based on Slave Labor?', *The Sociological Review* 2-1 (1909), 1–19, 159–167, прештампано у: id., *Solon & Croesus and Other Greek Essays*, Oxford 1928, New York 19662, 105–163.

Linn Westermann, 1873–1954), иначе Финлијев ментор на Универзитету Колумбија.

Вестерманови радови, пре свега дугачка одредница о ропству у Pauly–Wissowa *Realencyclopädie (Sklaverei)*⁵ и монографија *Робовски системи грчке и римске антике*⁶ дуго су представљали основне уводне текстове о овом питању на немачком и енглеском језику. Финлијево интересовање за ропство заправо почиње изражавањем неслагања са ставовима његовог истакнутог ментора. Вестерманов приступ је у основи био позитивистички, он је на једном месту скупии масу чињеница о ропству, робовима и робовласницима и пустио их да говоре за себе. Истина, мало ко је у оно време био позванији да учини тако нешто од Вестермана. Овај предани истраживач је, током више од пола века, сакупљао и пажљиво проучавао све што је могло бити од ма каквог значаја за студије грчког и римског ропства, сваку корисну алузију код античких писаца, сваки нови натпис, предмет или папиролошки фрагмент, с посвећеношћу која је била на ивици опсесије. Али научни резултат тог големог труда и упорности био је скроман: један број, углавном не превише амбициозних и оригиналних, прилога у научним часописима, опширан чланак у *Realencyclopädie*, и поменута монографија, на којој је Вестерман радио више од две деценије, и која је објављена тек постхумно. Када су најзад објављени, *Робовски системи* су се показали као разочарање на више нивоа. Изузев неких поглавља, текст је углавном представљао разраду и проширење ранијег енциклопедијског чланка, допуњеног новијом литературом и изворима који су у међувремену откривени и објављени. Имајући на располагању масу голих чињеница, које нису увек биле најбоље организоване, аутор је врло мало простора посветио њиховом тумачењу. Тамо где се уопште јавља неки вид интерпретације, она је спорна и као да се не ослања на огроман чињенички материјал. Вестерман углавном остаје чврсто у оквирима мејеровске традиције: економски значај ропства је упитан, робови нису били многобројни, с њима се поступало хумано итд.⁷ Дело су оптерећивали и други проблеми, текст није био сасвим завршен у тренутку ауторове смрти и постојала су озбиљна неслагања и противречности која приређивач није разрешио, штампарске грешке су честе, нарочито када је у питању старогрчки текст итд. Разочарање и неслагање с радом свог ментора, било је један од главних

⁵ W. L. Westermann, *RE Supp.* VI, sv. *Sklaverei*, 894–1068.

⁶ *Id.*, *The Slave System of Greek and Roman Antiquity*, Philadelphia 1955.

⁷ Cf. нпр. *ibid.*, 9 „Eduard Meyer has long since expressed the view that agricultural production in most parts of Greece remained in the hands of free labor, except were a serf population provided for it.” У наставку Вестерман даје извесна сведочанства која, по њему, недвосмислено показују да је Мејер био у праву.

покретача Финлијево одлуке да дубље уђе у проблематику античког ропства. Међутим, пре него што наставимо, треба скренути пажњу на чињеницу да, упркос генерално хладном пријему и бројним негативним критикама,⁸ дуго није било покушаја да се Вестерманова књига замени бољом. Током три деценије *Робовски системи* служили су као основни приручник за питање грчког и римског ропства на енглеском језику, а 1984. године се појавио и неизмењен репринт. Када се права алтернатива најзад појавила (Гарланови *Робови у античкој Грчкој*), у питању је био превод са француског језика.

Своје ставове Финли је изложио у неколико студија посвећеним ропству односно привредној основи античког света, оне окренуте грчкој страни ових питања су скупљене у зборнику *Привреда и друштво у античкој Грчкој*,⁹ синтези *Античка економија*¹⁰ и зборнику *Античко ројсство и модерна идеологија*,¹¹ где су штампана четири предавања која је држао у Паризу (Collège de France) у новембру и децембру 1978. године. Неки елементи његовог модела називу се већ у раним радовима, попут *Студија о земљишту и кредиту у античкој Атини*¹² и *Одисејевој свећи*.¹³

Финлијево идеје о античком ропству су произлазиле из његовог ширег схватања античког друштва и привреде; оно је пак било издана теорија социолога Макса Вебера (Max Weber, 1864–1920) и економисте Карла Полањија (Karl Paul Polanyi, 1886–1964). Амерички историчар одлучно је одбацивао све аналогije између античког и модерног света, уопште све покушаје да се античка друштва прикажу као економски напредна, динамична и добро организована. У критици историчара-модерниста, попут Едуарда Мејера и његових следбеника, Финли није био нимало нежан.¹⁴ За њега, иза свог спољашњег сјаја и помпе, античка друштва, попут грчких полиса, пред-

---

⁸ Оштру критику, која не остаје увек у границама пристojности, срећемо у приказима које су написали А. Н. М. Jones, *Economic History Review* 71, 279 (1956), 272–275; G. E. M. de Ste. Croix, *Classical Review* 7-1 (1957), 54–59; R. E. Smith, *Journal of Hellenic Studies* 77-2 (1957), 338–339. Анализе попут оних које су дали М. Л. W. Laistner, *American Historical Review* 61-3 (1956), 613–614; C. B. Welles, *American Journal of Philology* 77-3 (1956), 316–318; и К. Polanyi, *The Journal of Economic History* 17-1 (1957), 120–123 далеко су професионалније и пристojније, али такође изражавају озбиљно неслагање, мада је оно скривено испод вела реторичких похвала.

⁹ M. I. Finley, *Economy and Society in Ancient Greece*, London 1981.

¹⁰ Id., *The Ancient Economy*, Berkeley – Los Angeles – London 1973, 19852, 19993; хрватски превод: *Античка економија*, Zagreb 2011.

¹¹ Id., *Ancient Slavery and Modern Ideology*, New York 1980.

¹² Id., *Studies in Land and Credit in Ancient Athens, 500–200 B.C. The Horos-Inscriptions*, New York 1952, 19732.

¹³ Id., *The World of Odysseus*, New York 1954.

¹⁴ Cf. id., *Ancient Slavery and Modern Ideology*, 48: “In sum, Meyer’s lecture on ancient slavery is not only as close to nonsense as anything I can remember written by a historian of such eminence, but violates the basic canons of historical scholarship...”

стављају економски примитивне, статичне руралне заједнице, у којима преовлађује врло уска, готово целурарна привреда, у којој основну и најважнију привредну јединицу чини породично газдинство, *oikos*. Такву привреду на себи носи земљорадња и све истинско богатство потиче од земљорадње. С друге стране, делатности попут занатства, трговине, бродарства, рударства и кредитних послова сасвим су секундарне, уколико уопште имају мерљив значај. Финли је упорно негирао да је антички човек спознао ма и најпримитивнији облик економске теорије, и она места код античких филозофа и других писаца која остављају такав утисак објашњавао је на друге начине.

Ропство, ако је било значајно друштвено и економски – а Финли је сматрао да је то очигледна истина, коју тешко да је потребно и доказивати – морало се уклопити у наведену слику. Робови су, дакле, претежно били коришћени у пољопривреди. Ангажовање робова у занатству, транспорту, трговини или администрацији је такође постајало, докази у том погледу су недвосмислени, али је представљало (тј. по Финлију, морало је представљати) тек мали део искоришћавања робова. И овај став је заснован на широким теоријским претпоставкама и амерички историчар није налазио да је неопходно да га доказује. Коришћење робовске радне снаге један је од елемената примитивизма и неразвијености античке привреде. Финли је, међутим, био исувише свестан постојећих података о броју робова и раних студија античке демографије да би могао ићи тако далеко и тврдити да је већи део вредности у антици настајао као резултат робовског рада. Чак и у оним друштвима где их је било највише (класична Атина, позни републикански Рим), укупан број робова је се у најбољем случају приближавао трећини целе популације Атике или Италије и Сицилије, а вероватно је био и мањи. Финли је стога дефинисао робовско друштво *као ипакво друштво у коме већи део богајства и моћи елије почива на раду робова*. То не искључује и друге изворе богатства, и не супротставља се чињеници да је велика већина слободних људи такође била ангажована на физичком раду у пољопривреди, и да су они производили већину друштвеног прихода.

Међутим, институција ропства као таква врло је раширена у светској историји. Да ли су сва друштва у којима је та институција постојала (практично сва историјска друштва пре XVIII века) била робовска? Финли је и те тврдње одбацио, међу осталом, историчарима, социолозима и антрополозима који их износе да не узимају у разматрање целину друштвене реалности. Друштва у којима роб представља луксуз, у којима робови претежно нису ангажовани у производњи (иако, можда, чине значајан удео у популацији) по њему представљају фундаментално другачију категорију. Ту налазимо порекло чувене

финлијевске дихотомије, поделе на **робовска друштва** (*slave societies*) и **друштва с робовима** (*societies with slaves*). Прва задовољавају горњу дефиницију о пореклу богатства владајуће елите, друга су практично сва остала. Занимљиво је да је Финли сматрао да су робовска друштва велика историјска реткост, готово аномалија. Она се јављају само у нарочитим околностима, када се разни неопходни фактори сложе на једном месту. У ствари, она су толико ретка да постоји само пет документованих примера у светској историји: два у антици (класична Грчка и Рим) и три у нововековној историји (колонијални Кариби, колонијални и деветнаестовековни Бразил, и државе америчког југа пре Грађанског рата 1861–65).

Како, онда, долази до настанка те ретке историјске појаве? Финли је сматрао да је у стању да покаже тај процес на примеру архајске историје Атине. У ранијим фазама своје историје, тврдио је, Грчка и Рим нису били робовска друштва. Робова је било, али нису били многобројни нити имали важну улогу у привреди. Већину рада у корист владајућих група обављали су зависни, полуслободни људи попут дужника, клијената, пелата, хелота, пенеста итд. Са Солоновим реформама долази до еманципације атинског грађанина. Нема више ропства за дуг или других начина да рад слободних људи искоришћавају поседници. Зависне и полузависне групе нестају. Парадоксално, што је друштво постајало слободније и отвореније, то је потреба за странцима-робовима била већа. „Рецимо отворено: градови у којима је појединачна слобода достигла свој највећи израз – пре свих, очигледно, Атина – били су градови у којима је ропство цветало... Укратко, један од најважнијих аспеката грчке историје је заједнички напредак, руку под руку, слободе и ропства.”¹⁵ Моћне породице нису имале други избор него да се окрену искоришћавању странаца. Повољна околност по њих била је та што управо у то време долази до процвата медитеранске трговине. Ако је негде у басену Средоземног мора постојала понуда људске радне снаге, они су били у прилици да дођу до ње. И заиста: области Мале Азије, Тракија и земље на северној обали Црног мора постају снабдевачи атинске, коринтске и других грчких робовских тржница.

Иако је, као што смо видели, видео класичну Грчку као робовско друштво, Финли није сматрао да проста подела на робовласнике и робове тачно описује грчку друштвену стварност. Наравно, један проблем с овом упрошћеном дихотомијом је тај што већину становништва (и радне снаге) чине људи који нису ни робовласници ни робови. Међутим, и саме неслободне категорије су тако сложене и разнолике да се не могу свести само на робове. Уместо тога, Финли

---

¹⁵ Id., ‘Was Greek Civilization Based on Slave Labour?’, *Historia* 8-1 (1959), 164.

је говорио о спектру статуса, који обухватају различите категорије слободе и неслободе. „Ако замислимо да је античко друштво састављено од спектра статуса, са слободним грађанином на једном и робом на другом крају, и с великим бројем нијанси између, онда смо већ открили две боје овог спектра, роба и робу сличног оикета на Криту. Лако можемо да додамо бар још четири категорије: хелота (и њему сличне категорије попут пенеста у Тесалији), зависног дужника, који није био роб, мада је у одређеним условима могао на крају бити продат као роб; условно ослобођеног роба; и, најзад, ослобођеника. Свих шест категорија се ретко, ако икада, јављају истовремено у једној истој заједници, и нису једнаке у свом значају нити подједнако важне у свим периодима грчке историје. Када се све сабере и одузме, роб у строгом смислу је најважнији тип...”¹⁶

Финли је веровао да је могуће одредити време и околности нестанка античког ропства. Као што су грчке државе постепено насилно интегрисане у римску, тако је и грчки робовски систем постао део ширег римског. Ова промена није била посебно драматична јер је, по њему, римска институција ропства и сама била грчки производ тј. настала је путем директног опонашања грчких решења.¹⁷ С њоме су се Римљани срели у јужној Италији већ у раној фази своје историје, али нарочит подстицај је добила по освајању Сицилије, када су непосредно дошли у контакт с робовским велепоседима Сиракузе, Акраганта и других грчких градова на Сицилији. Од III века пре н. е. почиње историја римског ропства у правом смислу. Дакле, и у грчким земљама ропство је наставило да буде у средишту економског живота. Докле? Унутрашње економске промене и пад снабдевања робовском радном снагу почињу да се осећају у Римском царству већ у II веку н. е. а масовне размере достигли су у III веку. Како је могућност прибављања робова изван граница царства постајала све проблематичнија, тако се друштво поново окренуло искоришћавању својих припадника. Одговор на проблем је нађен у институцији колоната. Формално слободан човек, претво-

---

¹⁶ *Ibid.*, 147. Међу раним критичарима идеје спектра статуса била је и Фанула Папазоглу: F. Papazoglu, “Esclavage et Dépendance, “Demi-Liberté,” “Halfway-Statuses””, *Illinois Classical Studies* 18 (1993), 31–38. Нажалост, овај рад није привукао пажњу коју заслужује.

¹⁷ С обзиром на чврсту чињеницу да је класична институција ропства имала континуитет у античкој Грчкој од преко хиљаду година (у најмању руку од VIII века пре н. е. до позне антике), и да је била раширена у матичној земљи, али и у грчким колонијама, хеленистичким монархијама, а касније и у источним провинцијама Римског царства, тешко је разумете шта је Кајл Харпер (Kyle Harper) мислио када је, у иначе изванредном раду, написао (K. Harper, *Slavery in the Late Roman World, AD 275–425*, Cambridge 2011, 3): “The Roman empire was home to the most extensive and enduring slave system in pre-modern history... The other example of classical antiquity, the slave society of Greece, was fleeting and diminutive by comparison.”

рен у неку врсту принудног закупца, заменио је роба као основни радник на имањима елите. По Финлију, римски Медитеран у IV веку пре н. е. већ више није робовско друштво.

Финли је снажно наглашавао наводно јединствен карактер грчког робовског система. Оно је створено на једном месту, у једном конкретном друштву (архајска Грчка), и само једном се успешно раширило на друго друштво (Рим). Шта је с осталим античким заједницама? Рана грчка друштва, попут микенских држава-палата и малих хомерских краљевстава и племена, нису била робовска друштва. То нису ни многобројне државе Старог истока, у њима, инсистирао је, ропство није имало друштвени или економски значај вредан помена. Ропство тамо није добило на значају чак ни после освајања Истока од стране Александра Великог. Хеленистичке монархије су само преузеле постојеће економске структуре, користиле их, али их нису мењале, изузев тамо где су основани нови грчки градови, с европским колонистима и грчким власничким односима.

У року од десетак година, Финли је преокренуо преовлађујуће гледиште и вратио античко ропство у средиште интересовања. Његов утицај је био и остао огроман, о чему сведоче и многа дела и краћи радови који излазе последњих година, и даље се ослањајући на његове закључке и концепте. Готово сви актуелни приручници и студије о античком ропству објављени последњих деценија писани су у оквиру јасне финлијевске матрице. Фишера (N. R. E. Fisher) књига *Ропство у античкој Грчкој*,¹⁸ основна литература за курсеве о античком грчком ропству на многим западним универзитетима, потпуно се ослања на Финлија и његов рад. Исто важи и за недавно (2018) објављено *Античко грчко и римско ропство* Питера Ханта (Peter Hunt).¹⁹ Друго издање *Кембричке старе историје* – томови који обухватају класичну Грчку објављени су 1992. и 1994. године²⁰ – такође је чврсто у финлијевском табору а исто се може рећи и за нову *Кембричку историју светског ропства I*, објављену 2011. године с амбицијом да буде најновија и најкомплетнија историја ропства у антици.²¹ Ослањање на рад Финлија и његових ученика овде је очигледно од странице до странице, и у општим концептима и у детаљима. Мање је типично и више изненађује до које мере је Финли извршио утицај и ван енглеског говорног подручја. Водећа дела

¹⁸ N. R. E. Fisher, *Slavery in Classical Greece*, Bristol 1993.

¹⁹ P. Hunt, *Ancient Greek and Roman Slavery*, Malden 2018.

²⁰ D. M. Lewis, J. Bordman, J. K. Davies, M. Ostwald (yp.), *CAH V: The Fifth Century B.C.*, Cambridge 1992; D. M. Lewis, J. Bordman, S. Hornblower, M. Ostwald (yp.), *CAH VI: The Fourth Century B.C.*, Cambridge 1994.

²¹ K. Bradley, P. Cartledge (yp.), *Cambridge History of World Slavery I: The Ancient Mediterranean World*, Cambridge 2011.

француских историчара ропства, попут *Робова у античкој Грчкој* Ивона Гарлана (Yvon Garlan),²² или скорашња монографија *Роб у Грчкој и Риму*²³ од Жана Андреа (Jean Andreu) и Рајмона Деска (Raymond Descat) чврсто стоје у финлијевској традицији, као и Клеесов (Hans Klees) *Живот робова у класичној Грчкој*²⁴ и Шумахерово (L. Schumacher) *Ројство у антици*.²⁵

ЕНИГМА РАНОГ ГРЧКОГ РОПСТВА

Стандардно мишљење у модерној литератури посвећеној грчком ропству јесте да хомерска и рана архајска Грчка нису биле робовска друштва. Мада се и ова идеја у данашње време највише везује за Финлија, он није њен творац, у неразрађеном облику она се може наћи још крајем XIX века у Мејеровом тексту *Sklaverei im Altertum*. Ово схватање је прихватила је већина проучавалаца ропства у XX веку, пре свега Мозес Финли и његови следбеници,²⁶ али и француски историчари који су се бавили ропством,²⁷ затим Јозеф Фогт (Joseph Vogt, 1895–1986) и његови ученици у Немачкој,²⁸ као и марксисти свих врста.²⁹ За већину модерних историчара хомерско ропство је неразвијено, патријархално, кућно, више је нека врста луксуза, везано за статус племићких породица него што има економско оправдање. Ово тумачење је толико укорено да га већ неколико генерација историчара преузима без преиспитивања, иако постоје озбиљни проблеми када покушамо да нађемо потврде у изворном материјалу.

Пре мање од три деценије, у својој монографији о хомерском друштву, Ханс ван Вис (Hans van Wees) указао је на чињеницу да се хипотетичке зависне и полузависне групе, које су наводно обрађивале имање елите, нигде не срећу у хомерском тексту, и да послове на тим имањима обављају слободна сиротиња и робови.³⁰ Овај закљу-

²² Y. Garlan, *Les esclaves en Grèce ancienne*, Paris 1982; енглески превод: *Slavery in Ancient Greece*, Ithaca 1988. У Гарлановом делу су Финлијеве идеје понешто модификоване, како би се уклопиле у општи марксистички оквир.

²³ J. Andreu, R. Descat, *Esclave en Grèce et à Rome*, Paris 2006; енглески превод: *The Slave in Greece and Rome*, Madison 2011.

²⁴ H. Klees, *Sklavenleben im klassischen Griechenland*, Stuttgart 1998.

²⁵ L. Schumacher, *Sklaverei in der Antike. Alltag und Schicksal der Unfreien*, München 2001.

²⁶ M. I. Finley, *The World of Odysseus*, 49–56; id., *Ancient Slavery and Modern Ideology*, 68–79.

²⁷ J. Andreu, R. Descat, *The Slave in Greece and Rome*, 19–25.

²⁸ J. Vogt, 'Die antike Sklaverei als Forschungsproblem – von Humboldt bis heute', *Gymnasium* 69 (1962), 271–272.

²⁹ Cf. Y. Garlan, *Slavery in Ancient Greece*, 29–40.

³⁰ H. van Wees, *Status Warriors: War, Violence and Society in Homer and History*, Amsterdam 1992, 49–53.

чак је поновио у каснијим радовима, указујући између осталог на значај робовског рада код Хесиода.³¹ Едвард Харис (Edward M. Harris), професор емеритус на Универзитету Единбург, у невеликој али добро аргументованој студији, потврдио је ове тврдње и указао и на друге грешке ранијих генерација историчара. По њему, раширен рад робова био је основни извор моћи и богатства елите већ у раној архајској Грчкој.³² Харисово тумачење је усвојио и амерички историчар Питер Роуз (Peter W. Rose).³³ Недавно је ирски историчар Дејвид Луис (David M. Lewis), тренутно такође професор грчке историје у Едибургу, публиковао монографију у којој, између осталог, брани став да је грчко ропство, и као институција и као економски модел, било врло развијено већ у VIII веку пре н. е.³⁴ О Луису и његовом раду још ћу говорити.

Ови историчари су указали на неке од суштинских проблема старије теорије. Пошто наводно није било робова у привреди, а знамо да су велика господска имања постојала, поставља се питање: ко је на њима радио? Одговор је понекад био слободни људи за плату, односно проценат рода, или можда нека врста закупаца. Финли је сматрао да су у питању били зависни људи у неком облику: користио је изразе попут везаних људи (*bondsmen*), клијената (*clients*), пелата (*πελάται*) или кметова (*serfs*). Ако је то заиста било тако, очекивало би се да ову масу зависних људи који нису робови откријемо негде у Хомеровим еповима, свакако и у Хесиодовим спевовима. Иза којих термина се они крију? Један чест израз за сиромашне људе је *ἄεῖν* (θήσ, θητός, ὀ) – *џежак*, *радник*. Многи историчари, следећи Финлија и његове ученике, сматрају да је тет човек који је ступио у трајан однос рада и потчињености према властели. Чак се и у Лидл-Скотовом грчком речнику *ἄεῖν* преводи као „кмет” или „зависан човек”.³⁵ Таква употреба се, међутим, не види из антички текста,

---

³¹ Id., ‘The Economy’, у: K. Raaflaub, H. van Wees (уп.), *A Companion to Archaic Greece*, Malden – Oxford 2009, 444–467; id., ‘Farmers and Hopliters: Models of Historical Development’, у: D. Kagan, G. F. Viggiano (уп.), *Men of Bronze: Hoplite Warfare in Ancient Greece*, Princeton – Oxford 2013, 222–235. Cf. id., ‘The Economy’, 445: “Yet Hesiod’s advice on how to run a farm assumes throughout that Perses will be employing slaves (*dmôes*) and hired laborers (*thêtes*).”

³² E. M. Harris, ‘Homer, Hesiod, and the “Origins” of Greek Slavery’, *Revue des Études Anciennes* 114-2, 345–366. Краћа верзија овог рада на италијанском језику објављена је као ‘Omero, Esiodo, e le “origini” della schiavitù greca’, у: A. Di Nardo, G. A. Lucchetta (уп.), *Nuove e antiche schiavitù*, Pescara 2012, 32–52.

³³ P. W. Rose, *Class in Archaic Greece*, Cambridge – New York 2012, 101–102 (cf. 101, nap. 25).

³⁴ D. M. Lewis, *Greek Systems of Slavery in their Eastern Mediterranean Context, c. 800–146 BC*, Oxford 2018, 107–124.

³⁵ H. G. Liddel, R. Scott, H. S. Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1996, sv. Θής, 800: “*serf, bondsmen... later, hired laborer*”. Интересантно је приметити да се и Милош Н. Ђурић, преведећи Плутархову биографију Солона, повео за литературом и превео

није сугерисана ни контекстом ни етимолошки. Тврдило се и да основна хомерска реч за роба (δμῶς, δμῶή) заправо не означава роба, већ нешто мање одређено, можда широку категорију зависних људи у служби племићког дома. Међутим, хомерски епови не дају потпору овим тврдњама. *Dmôes* свој статус без изузетка добијају отимањем у рату или киднаповањем од стране гусара; господари их поклањају,³⁶ купују и продају³⁷ или остављају у наслеђе.³⁸ Једноставно, они не могу бити ништа друго до робови. Али, ако су *шеџи* сиромашни слободни људи, а *dmôes* робови, што се свакако чини најпримеренијим закључком, где су, онда, ти зависни људи, клијенти, кметови? Хомер и Хесиод не говоре ништа о њима.

Што се тиче економске улоге робова, и њу је могуће наслутити из *Одисеје*. Заплет епа је такав да сазнајемо обиље детаља о унутрашњем животу племићког газдинства. Робиње су углавном жене које раде као служавке, куварице и чистачице, а неке и спавају с просцима. На основу ових стихова је доношен закључак да је ово патријархалан тип ропства, у смислу да су сви робови везани за домаћинство и непроизводне задатке, и да роб просто представља припадника породице, најмање цењеног члана али члана свеједно. Међутим, из других места у епу је јасно да постоје и мушки робови, и то у великом броју. Они обављају пољопривредне задатке и друге послове на имању.³⁹ Одисејев посед је велики и даје вишкове производа који се износе на тржницу. Мада се углавном помињу у контексту кућних послова, робиње такође припремају вуну и обављају ткачке послове, иду по воду, мељу жито, припремају храну итд.⁴⁰ Тачно је да рад слободних људи који раде за плату (*шеџи*) има важну улогу, али то је такође ситуација коју познајемо и из класичног доба.

Дакле, насупрот традиционалном мишљењу, чини се да је много боље утемељена претпоставка да је ропство у старој Грчкој било успостављена и јасно дефинисана институција већ у VIII веку пре н. е., вероватно и раније. Линија раздвајања између слободних људи и робова је такође чврста и јасна већ у овом периоду. Поједини робови у хомерским спевовима живе објективно квалитетније и сигурније од најсиромашнијих слободних људи, али таквих примера има и у много каснијим временима.

θής као „кмет“: „Јер цео народ је био дужник богаташа. Једни су обрађивали земљу и шести део прихода морали давати богаташима, збој чега су се назвали хекшемори (*ш. шесџинари*) и кмејови...“ (Plut. Sol. 13, 2–3, мој курзив). У Плутарховом тексту заправо стоји: ...ἐκτιμῶριοι προσαγορευόμενοι καὶ θῆτες.

³⁶ Il. XIX 245, XXIII 509–514, 700–705; Od. IV 735–736.

³⁷ Il. VII 467–475; Od. XV 425–429, 483–484.

³⁸ Il. XIX 330–333.

³⁹ Od. XIV 11–28, 100–108, XVII 290–299

⁴⁰ Od. XX 105–111, 147–159; XXII 420–425.

EX ORIENTE SERVITUDO?

Генерације историчара су без дискусије прихватале Финлијев *dictum* да су развијено ропство и робовско друштво као такво грчки изуми. Стари исток, тврдило се, нити је имао јасан концепт роба и ропства, нити је тамо рад људи које бисмо макар и условно могли описати као робове имао економски или друштвени значај. Вероватно најцитираније место из његовог опуса гласи: „Прегрчки свет – свет Сумера, Вавилоњана, Египћана и Асираца; и просто не могу а да не додам и Микејане – био је, у најдубљем смислу, свет без слободних људи, онако како ми данас разумемо тај концепт. То је такође био свет у коме ропство у строгом смислу није играло никакву улогу вредну помена. И оно је било грчки изум.”⁴¹ Сличне тврдње су честе у његовим радовима, „неопходно је нагласити чињеницу да робови никада нису били од значаја и никада неопходни на древном Блиском истоку, за разлику од Грчке и Рима”.⁴²

Следећи овај став – иако, морамо се подсетити, Финли није био стручњак за историју Старог истока нити је знао староисточне језике, мада је настојао да буде у току с најважнијим истраживањима – историчари античког ропства су једноставно почели да игноришу земље Блиског истока и да свој рад усредсређују искључиво на старогрчку и римску цивилизацију. Ова тенденција је утолико чуднија што су Финли и други западни историчари генерално подстицали аналогије између ропства у античким друштвима и трансатлантског робовског система из периода XVI–XIX века, свесно игноришући огроман просторни и временски амбис. То је, напослетку, довело до парадоксалне ситуације да су модерни радови о грчко-римском ропству, попут Дал Лаговог (Enrico Dal Lago) зборника о античком и модерном ропству⁴³ или скорашње синтезе Питера Ханта, препуни примера из историје предратног америчког Југа, док се Стари исток не помиње, ни у тексту ни у библиографији. Историчари грчког ропства као да су сматрали да староисточна друштва, географски и временска врло блиска старој Грчкој, немају шта да им понуде. Са своје стране, већина истраживача Старог истока подразумевала је да ропство није играло важно улогу у културама које су проучавали, што је на више начина био привлачан и утешан став.⁴⁴ Дуго

⁴¹ M. I. Finley, ‘Was Greek Civilization Based on Slave Labor?’, 164.

⁴² Id., ‘Between Slavery and Freedom’, *Comparative Studies in Society and History* 6-3 (1964), 238.

⁴³ E. Dal Lago, C. Katsari (yp.), *Slave Systems: Ancient and Modern*, Cambridge 2008.

⁴⁴ Трагови овог начина размишљања и приклањања Финлијевом ауторитету су уочљиви чак и у обимној скорашњој монографији о привреди Вавилоније у VI веку пре н. е.: M. Jursa, *Aspects of the Economic History of Babylonia in the First Millennium BC*:

времена ниједна страна није осећала потребу да прекине ову вештачку сегрегацију.⁴⁵

Исак Менделсон (Isaac Mendelsohn, 1898–1984, аутор стандардног рада о овом питању у другој половини XX века, *Ројсџива на древном Блиском истоку*),⁴⁶ углавном је следио тадашњи консензус и умањивао и релативизовао број робова, где год је то било могуће. Међутим, ни он није могао да игнорише бројност и квалитет извора који су документовали робове у Асирском царству VIII и VII века пре н. е.: „Ситуација је другачија у позној Асирији. Овде имамо бројну класу земљорадничких робова који раде на земљи у поседу приватних власника. Њихов број, у поређењу са Старим и Нововавилонским царством, био је знатан, у просеку од пет до десет или чак и више, на појединачним поседима.”⁴⁷ Менделсон је ову појаву објашњавао као изузетак, последицу агресивне експанзије Асираца, током последњег века и по постојања њихове државе. Подстицај да се ропство на Старом истоку преиспита дошао је из сасвим друге академске средине.

Кључан рад, који је пресудно утицао да дође до реevaluације значаја ропства на Старом истоку, јесте *Ројсџиво у Вавилонији, од Набоилоасара до Александра Великог*, совјетског односно руског историчара Мухамеда Дандамајева (Мухаммад Абдулкадырович Дандамаев, 1928–2017). Дандамајев, специјалиста за вавилонску и ахеменидску историју, објавио је своју монографију о ропству у Вавилонији на руском језику још седамдесетих година XX века.⁴⁸ У питању је био исцрпан али тежак рад, врло техничког карактера, који је изазвао доста ограничено интересовање у Совјетском Савезу, а на међународној сцени остао је непримећен. Чак и када се 1984. године појавио у преводу на енглески језик, у допуњеном и проширеном издању, испрва није изазвао много пажње.⁴⁹ Тек постепено је схваћена велика

Economic Geography, Economic Mentalities, Agriculture, the Use of Money and the Problem of Economic Growth, Münster 2010, 660–661.

⁴⁵ Изузетак од овог тренда били су историчари и археолози који су проучавали Картагину и њено друштво и који су, великом већином, стајали на позицији да је у питању било робовско друштво, с масовном и институционализованом употребом робовске радне снаге, нарочито у пољопривреди. Cf. R. B. Smith, *Carthage and the Carthaginians*, London 1913, 32–33; S. Gsell, *Histoire ancienne de l'Afrique du Nord IV. Livre premier: histoire économique de Carthage*, Paris 1920, 49, 172; D. Hoyos, *The Carthaginians*, London – New York, 2010, 69–71. В. Н. Warmington, *Carthage*, London 1960, 127–128, био је усамљен у ставу да је у Картагини земљорадња (и с њом ропство) имала мали економски значај.

⁴⁶ I. Mendelsohn, *Slavery in the Ancient Near East: A Comparative Study of Slavery in Babylonia, Assyria, Syria, and Palestine from the Middle of the Third Millenium to the end of the First Millenium*, New York 1949, 19782.

⁴⁷ *Ibid.*, 110.

⁴⁸ М. А. Дандамаев, *Рабџиво в Вавилонии VII–IV вв. до н. э. (626–331 гг.)*, Москва 1974.

⁴⁹ М. А. Dandamaev, *Slavery in Babylonia from Nabopolassar to Alexander the Great (626–331 BC)*, DeKalb IL 1984, 2009.

вредност ове студије и онога што она пружа. Дандамајев је јасно показао, ослањајући се на обиље историјских извора које дати период нуди, да је у Вавилонији постојао врло развијен и разрађен систем ропства, који ни у једном детаљу (изузев што је функционисао у оквирима премонетарне економије) не заостаје за грчким примером. Робови, чији је број био изузетно велик (можда до око четвртине укупног становништва Вавилоније у VI и V веку пре н. е.) били су ангажовани на свим могућем пољопривредним и занатским пословима. Они су продавани, изнајмљивани, завештавани, поклањани, давани као део мираза или исплате хипотеке, ослобађани условно и безусловно – баш као и робови у развијеним грчким државама. Интересовање које је изазвала ова студија утицало је на проширење занимања за питања ропства у Вавилонији и другим земљама Старог истока. У последње три деценије добили смо низ значајних радова о ропству у Израелу, Асирији, Вавилонији и другим земљама Старог истока.⁵⁰

Став о јединственом карактеру грчког ропства у последње време почели су да критикују и историчари класичног света. Пре неколико година Едвард Харис је написао: „...употреба робовског рада међу елитама у грчким заједницама је одраз сличне праксе међу елитама у негрчким друштвима широм источномедитеранског и блискоисточног света. Ни опозиција између слободних и робова није била грчки изум.”⁵¹ Најбескомпромиснији напад на досадашњи консензус извео је поменути ирски историчар Дејвид Луис, у обимној и изузетно добро документованој монографији *Грчки робовски системи у свом источномедитеранском контексту*.⁵² Овај рад представља кулминацију вишегодишњих напора на компаративном проучавању ропства, унутар грчког света и ван њега. После (преобимног) теоријског увода, где рашчлањује основне појмове у вези с ропством

---

⁵⁰ Између осталог: G. C. Chirichigno, *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, Sheffield 1993; H. Baker, ‘Degrees of Freedom: Slavery in Mid-first Millennium BC Babylonia’, *World Archaeology* 33-1 (2001), 18–26; ead., ‘Slavery and Personhood in the Neo-Assyrian Empire’, у: J. Bodel, W. Scheidel (yp.), *On Human Bondage: After Slavery and Social Death*, Malden – Oxford 2017, 15–30; L. Culbertson (yp.), *Slaves and Households in the Near East*, Chicago 2011; D. C. Snell, ‘Slavery in the Ancient Near East’, у: K. Bradley, P. Cartledge (yp.), *The Cambridge History of Slavery I: The Ancient Mediterranean World*, Cambridge 2011, 4–21. У новијим радовима о староисточном ропству упадљив је изостанак оних посвећени робовима у фараонском Египту. Изгледа да је данас мало ко спреман да тврди да је стари Египат био робовско друштво. Ипак, cf. E. Morris, ‘Mitanni Enslaved: Prisoners of War, Pride and Productivity in a New Imperial Regime’, у: J. M. Galán, B. M. Bryan, P. F. Dorman (yp.), *Creativity and Innovation in the Reign of Hatshepsut*, Chicago 2014, 361–379.

⁵¹ E. M. Harris, ‘Homer, Hesiod, and the “Origins” of Greek Slavery’, *Revue des Études Anciennes* 114-2, 366.

⁵² D. M. Lewis, *Greek Slave Systems in their Eastern Mediterranean Context, c. 800–146 BC*, Oxford 2018.

и друштвом, Луис је упоредно анализира најбоље документоване грчке робовске системе (одатле множина у наслову: хомерско и архајско, спартанско, критско и класично атинско ropство), а затим и најбоље документоване источне примере из I миленијума пре н. е. (Израел, Асирија у VIII и VII веку п.н.е., халдејска и ахеменидска Вавилонија, Ахеменидско царство, Картагина).

Закључак овог истраживања је да грчко ropство није ни први ни усамљен пример развијеног робовског система и привреде која почива на раду робова, већ природан изданак свог историјског контекста. Израел и Картагина су, по Луису, чиста робовска друштва, где је употреба робовског рада достигла размере које у потпуности задовољавају Финлијеву дефиницију. Асирија и Вавилонија су сложенији, можда се може рећи мешовити примери, где је постојао огроман број робова ангажованих у привреди (на стотине хиљада, у најмању руку), али где је владајућа елита имала и многе друге изворе богатства и радне снаге. Ахеменидски Иран је мање јасан случај, али постоје назнаке да је и тамо рад робова имао веће размере и значај него што се до сада мислило. Он скреће пажњу на друштва о којима се до сада није размишљало као о потенцијално робовским, мада разлози за то постоје. Тракија је, на пример, била један од водећих извора робова за класичну Грчку. „Да ли поуздано знамо”, пита Луис, „да ова трачка краљевства нису била робовска друштва? Или можемо узети још једно балканско друштво као илустрацију, илирске Ардијеје. Према Теопомпу са Хија (*FGrHist* 115 F 40), који је писао у IV веку пре н. е., Ардијеји су имали у власништву 300.000 *ἰρσίελαῖα*, који су били у положају сличном хелотима...”⁵³ Свакако, добро питање за размишљање и за даља истраживања.

ХЕЛОТСКА ДЕБАТА

После дужег периода стагнације, о проблему хелотства се поново води жива дискусија. У савременој науци и даље преовлађује мишљење да хелоти нису робови и да их не треба видети као такве. Они се описују као антички „кметови”, „попут кметова” или још општијим изразима као што је „зависна земљорадничка популација”. Понекад се преузима тврдња неких познијих писаца да су хелоти били у власништву државе, те да стога нису били робови, бар не у строгом смислу. Ипак, чак и ако ту тврдњу прихватимо као истиниту, она сама по себи не би довела у питање њихов робовски статус: у сваком античком друштву постоје робови и у јавном и у приватном

---

⁵³ *Ibid.*, 100.

власништву. Више историчара је последњих година иступило с примедбама против овакве класификације. Наравно, реч је о врло старој дискусији, старијој од Финлија и његове школе, која се данас понавља, и то не обавезно с новим аргументима. Финли није бежао од идеје о кметовима у антици, али је био против ње када су хелоти у питању, које је сматрао групом *sui generis*.

Независно од питања хелотства, спартанске студије су прошле кроз својеврсну револуцију у последње две-три деценије. Најважнија промена јесте постепено напуштање ослањања на позније писце, пре свега на Плутарха, чије разумевање класичног спартанског друштва је замућено политичком литературом и пропагандом из хеленистичког периода. Уместо његових дела, слика класичне Спарте гради се претежно на основу казивања класичних писаца. Овакав приступ, примењен на хелотско питање, могао би да реши проблеме који постоје у тумачењу примарних извора.

Традиционално тумачење хелота као зависних земљорадника оспорио је још француски историчар Жан Дука (Jean Ducat), пре три деценије. Његова монографија о перцепцији хелота у грчкој традицији добила је добре критике у Француској, али изван француског говорног подручја остала је релативно непозната. Дука сматра да су хелоти нарочит тип робова (“l’esclavage de type hilotique”), чије посебности треба објашњавати специфичним историјским околностима.⁵⁴ Италоамерички историчар Нино Лураги (Nino Luraghi) бранио је сличан став,⁵⁵ као и британски историчар Стивен Ходкинсон (Stephen Hodkinson), који привидну двосмисленост изворних података о хелотима објашњава тиме да су били приватна својина појединих спартијата, али да се спартанска држава, из разних разлога, директно и редовно мешала у однос између господара и робова.⁵⁶ У последње време овој групи историчара придружио се и Дејвид Луис.⁵⁷ У својој монографији о античкој Спарти амерички историчар Најџел Кенел (Nigel M. Kennel) држи позицију која се приближава тврдњи да су хелоти нека врста робова, али ипак оклева да начини пресудан корак и проглашава их, слично Финлију, категоријом за себе.⁵⁸

---

⁵⁴ J. Ducat, *Les Hilotes*, Athènes – Paris 1990, 19–29; id., ‘Les hilotes à l’époque archaïque’, у: J. Zurbach (yp.), *La main-d’œuvre agricole en Méditerranée archaïque. Statut et dynamiques économiques (Actes des journées “Travail sur la terre et statuts de la main-d’œuvre en Grèce et en Méditerranée archaïques”*, Athènes 15 et 16 décembre 2008), Bordeaux-Athènes 2015, 165–196.

⁵⁵ N. Luraghi, ‘Helotic Slavery Reconsidered’, у: A. Powell, S. Hodkinson (yp.), *Sparta: Beyond the Mirage*, Swansea 2002, 230–235; id., ‘The Helots: Comparative Approaches, Ancient and Modern’, у: S. Hodkinson (yp.), *Sparta: Comparative Approaches*, Swansea 2009, 261–304.

⁵⁶ S. Hodkinson, *Property and Wealth in Classical Sparta*, Swansea 2009, четврто поглавље.

⁵⁷ D. M. Lewis, *Greek Slave Systems*, 125–146. Cf. и наслов поглавља: “Helotic Slavery in Classical Sparta”.

⁵⁸ N. M. Kennel, *Spartans: A New History*, New York – Oxford 2010, 121–139.

На којим се местима у изворима заснива ревизија досадашњег става? Полидеук из Наукратиса, познатији под латинизованим именом Јулије Полукс (II век н. е.), у свом делу *Ономастиком* (Ὀνομαστικόν) хелоте квалификује као категорију између слободних људи и робова (μεταξὺ ἐλευθέρων καὶ δούλων).⁵⁹ Страбон саопштава да су хелоти нешто попут јавних робова (τρόπον γάρ τινα δημοσίων δούλων),⁶⁰ Паусанијина формулација је слична (Λακεδαιμονίων δούλοι τοῦ κοινοῦ).⁶¹ С друге стране, класични извори, готово без изузетка, називају хелоте робовима: Тукидид, Ксенофонт, Аристотел, Ефор. Тукидид хелоте рутински одређује као робове, поредећи их с робовима на острву Хиосу.⁶² Према Ефору, хелоти су нарочита врста робова, а од других робова се разликују по томе што господар нема право да их ослободи без дозволе државе и, ако их продаје, не сме то да ради изван граница (ἔξω τῶν ὄρων).⁶³ Аристотел саопштава да су поседи у Спарти приватни, али да, под нарочитим условима, ресурси на њима могу третирали као заједнички. Ако се нађе ван свог имања, на путу, Спартијат има право да искористи робове другог човека, исто тако и његове коње, псе и плодове са земље.⁶⁴ Ксенофонт у *Лакедемонском устави* саопштава нешто врло слично.⁶⁵ Либаније преносе Критијине речи да се „они који су у највећој мери робови могу наћи у Лакедедону, као и они највише слободни.”⁶⁶

Дискусија о овом питању није завршена. Мада историчари који сликају хелотство као облик ропства имају на својој страни снажне аргументе, њихово тумачење није без слабости и недостатака, те смо данас врло далеко од сагласности у овом питању. Питер Хант (Peter Hunt), аутор скорашње монографије о грчком и римском ропству, с много енергије одбацује могућност третирања хелота као робова, и описује их као „зависне сељаке” (“bound peasants”). Овој интерпретацији хелотства посветио је неколико радова, укључујући и опширнију расправу у недавном зборнику о ропству у светској историји, и део једног поглавља у својој монографији (поглавље које говори о устанцима робова).⁶⁷

⁵⁹ Pollux III 73–83.

⁶⁰ Strab. VIII 5, 4.

⁶¹ Paus. III 20, 6.

⁶² Thuc. VIII 40.

⁶³ *FGrH* 70, F117.

⁶⁴ Ar. *Pol.* II 2, 5 (1263a).

⁶⁵ Xen. *Lac. Pol.* 6, 3.

⁶⁶ Lib. *Or.* XXV 63: Κριτίας φησὶν ὡς μάλιστα δούλοι τε ἐν Λακεδαίμονι καὶ ἐλεύθεροι. Други писци, и класични и познији, нпр. Исократ и Плутарх, наглашавају да су хелоти били у најтежем положају од свих друштвених група у Грчкој.

⁶⁷ P. Hunt, *Slaves or Serfs?: Patterson on the Thetes and Helots of Ancient Greece*, у: J. Bodel, W. Scheidel (yp.), *On Human Bondage: After Slavery and Social Death*, Malden – Oxford

ОКОЛНОСТИ НАСТАНКА РОБОВСКОГ ДРУШТВА

Ако је робовско друштво ретка историјска појава, која настаје и развија се само у специфичним историјским околностима, идентификација тих околности важан је циљ историчара. Према Финлијевој школи, коју слободно можемо видети као традиционалан став, корени грчког робовског друштва налазе се у Атини позног архајског периода, а пресудну тачку представљају Солонове реформе. Пре Солона, сматрао је Финли, атинска елита је своје богатство извучила из рада самих Атињана. Ови људи који су радили за племиће могу се поделити у четири групе: зависни сељаци-клијенти односно пелати (*πελάται*), дужници који су принудно постали пелати, робови за дуг и закупци. Зависни сељаци, веровао је Финли, крију се иза појма хектемора (*ἑκτημόριοι, ἑκτήμοροι*), које је Солон ослободио. Солонова *сисахијеја* би дакле била ослобађање Атињана од свих облика потчињености према моћнијим суграђанима. Ова одлука је смирила социјалне тензије, али је унела економске проблеме. Без могућности да директно искоришћавају локално становништво, поседници су морали да потраже друге изворе радне снаге. Као решење за овај проблем јавило се развијено, својинско ропство (*chattel slavery*), уместо Атињана, послове на имањима убудуће ће обављати странци-робови, према којима неће бити никаквог обзира.

Временом, ова тенденција се продужила и проширила. Како су расла права и слободе атинских грађана, тако су се смањивале могућности да поседници искоришћавају њихов рад. Финли је веровао да је једна од последица развоја атинске демократије била несклоност Атињана да раде за друге Атињане, ако то могу да избегну – за разлику од многих других историчара, Финли је веровао да је овај етос карактеристичан не само за аристократију и друге елитне групе већ за готово све Атињане. Једна од последица била је висока цена рада у класичној Атини. Ропство је било одговор и на овај проблем.

Могуће је ставити бројне примедбе на ово тумачење и последњих година више историчара су то и учинили. Практично сви научници поменути у претходним одељцима, који су критиковали раније ставове о проблему раног грчког ропства, дали су свој допринос и у овом питању. Најпре, треба истаћи да је традиционално тумачење само једна хипотеза и не може бити ништа друго до хипотезе, имајући у виду стање наших извора. Али Финлијеви следбеници су је углавном прихватили као готов и доказан закључак. Основни проблеми су: непостојање класе зависних земљорадника-клијената,

---

2017, 55–108; cf. 75: “As bound peasants, the helots fit the category of serfs comfortably, not as a borderline case.”

изузев ако то нису шестинари; постоји ропство за дуг (очигледно), али не и кметство за дуг; шта се десило са шестинарима и сличним групама после еманципације? Они су добили слободу али не и земљу – како је, уопште, у пракси изгледао овај преображај? Да ли су поседници у једној истој години дошли до хиљада робова, или су њихова имања годинама стајала необрађена, пре него што је криза радне снаге превазиђена?

Врло би било корисно направити поређење између Атине и других грчких заједница за које се у антици сматрало да имају значајан број робова – из овог поређења би требало изоставити спорне примере попут Тесалије или Спарте. Такви примери, наравно, постоје и доста су бројни. Међу примерима који се нарочито издвајају су Хиос,⁶⁸ Коринт,⁶⁹ Егина,⁷⁰ Коркира,⁷¹ Сиракуза,⁷² Акрагант,⁷³ Бизант,⁷⁴ Родос⁷⁵ и Делос.⁷⁶ За све наведене градове имамо податке да су грађани поседовали велики број робова, мада ни у једном случају немамо практичну могућност да одредимо тачан удео робова у становништву. Шта је заједничко овим градовима (и другима који нису наведени)? Свакако да то није демократија: ниједан од наведених градова нема континуитет демократије упоредив с Атином, а неки су током целог архајског и класичног доба били олигархије. Шта онда? Сви су били економски развијени градови, који су поседовали комбинацију (за античке појмове) развијене пољопривреде и занатске производње; обе гране су биле јако окренуте извозу. Сви су били велике луке или поседовали такве на својој територији (Атина, Акрагант) и активно учествовали у медитеранској трговини. Укратко, поседовали су средства и могућност да дођу до робовске радне снаге захваљујући међународној трговини, а не рату. Ово је лако потврдити и неким местима у изворима који показују да и супротно важи. Неразвијене заједнице, удаљене од мора, без капитала и трговине имају и мало робова.

Из овога видимо да број робова није у вези с војном снагом града или његовом геополитичком улогом. Већина робова који су долазили Грчку нису били ратни заробљеници, понајмање не ди-

---

⁶⁸ Thuc. VIII 40; *FGrH* 115 F122 (Теопомп).

⁶⁹ Ath. *Dei.* 6.93 (272b).

⁷⁰ Ath. *Dei.* 6.93 (272d).

⁷¹ Thuc. III 73.

⁷² Polyæn. I 43.1.

⁷³ D. S. 13.84.3 (= *FGrH* 566 F 26a); D. L. 8.63.

⁷⁴ Polyb. IV 38.

⁷⁵ M. I. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World* II, Oxford 1941, 691. О броју робова на острву и њиховом разноврсном пореклу сведоче многобројни робовски епитафи.

⁷⁶ Strab. XIV 5, 2.

ректни ратни заробљеници градова у којима су продавани. У класично доба велика већина робова били су варвари, највише са запада Мале Азије, нарочито из фригијске унутрашњости, али и из Тракије; црноморске области, даља Азија и Северна Африка су слабије заступљене, мада има примера. У хеленистичко доба срећемо исте области као снабдеваче ропства, али се њихова релативна улога променила. Мала Азија нема више најважнију улогу (мада је и даље присутна), већина робова долази из Тракије, Подунавља, северних области Црног мора и др. Античко грчко ропство је производ сложенијих околности него што су то социјални преврат и еманципација грађана у једном граду или области.

ЕКОНОМСКА УЛОГА КЛАСИЧНОГ РОПСТВА

У међувремену, стара дебата поводом економског значаја и броја робова у класичној Грчкој привреди, пре свега атинској, наставља да се води несмањеном снагом. Данас је тешко наћи историчара који би тврдио да ропство није играло велику улогу у класичном грчком друштву,⁷⁷ али такав генерални став сам по себи мало значи. Шта „велика улога” значи у пракси? Колико је робова било у појединим грчким државама, на којим пословима су они били ангажовани у, рецимо, класичној Атини? Разлози за фокус на атински пример у овом случају су очигледни: поред тога што је у питању највећи и најутицајнији полис класичног доба, Атина је једини случај који нуди релативно обиље извора за друштвену и економску историју. „Обиље” је, међутим, релативно и варљиво, пошто је наше знање о многим питањима крајње ограничено. Да је стање другачије, можда би ова дискусија већ давно била окончана.

Најважнији новији радови који су се бавили овим питањем припадају историји античке привреде или демографским студијама. Њих је превише да бисмо могли да их поменемо на овом месту. Међу важније спадају Коенов (Edward E. Cohen) рад о атинској економији,⁷⁸ Лумисов (William T. Loomis) о цени рада у класичној Атини,⁷⁹ Шапсов (David M. Schaps) о монетарној економији у архајској и класичној Грчкој,⁸⁰ студија Фоксхалове (Lin Foxhall) о узгајању маслина у

---

⁷⁷ У том погледу је интересантно указати на упорну публикацију радова, често популарног карактера, који робовски карактер класичног грчког друштва приказују као ново и драматично откриће, које академска јавност тек треба да прихвата. Најупечатљивији пример такве књиге у последње две деценије је P. DuBois, *Slaves and Other Objects*, Chicago 2003.

⁷⁸ E. E. Cohen, *Athenian Economy and Society: A Banking Perspective*, Princeton 1992.

⁷⁹ W. T. Loomis, *Wages, Welfare Costs, and Inflation in Classical Athens*, Ann Arbor 1998.

⁸⁰ D. M. Schaps, *The Invention of Coinage and the Monetization of Ancient Greece*, Ann Arbor 2004.

класичној Грчкој,⁸¹ Моренова (Alfonso Moreno) о снабдевању Атике житарицама,⁸² Бисина (E. M. A. Bissa) о државној интервенцији и трговини у архајској и класичној Грчкој,⁸³ Актонова (Peter Acton) о занатству и занатској производњи у Атини,⁸⁴ те Акригова (Ben Akrigg) о становништву и привреди класичне Атине,⁸⁵ и многе друге.

Значај ropства у друштву и привреди би се у крајњој линији могао свести на питање броја. Било је много покушаја да се овај проблем заобиђе, неки су скорошњи, али без убедљивог закључка. Једноставно, не може бити свеједно да ли робови чине 1%, 5%, 15%, 30% или 50% становништва, као што не може бити свеједно који проценат робова је ангажован у производњи. Цело питање је додатно закомпликовано тиме што разне дефиниције робовског или робовластничког друштва су врло нејасне у вези с овим питањем и не бара тају бројчаним величинама.⁸⁶ Водећи научник на пољу античке Грчке демографије, дански историчар Могенс Херман Хансен (Mogens Herman Hansen), дао је пре више од три деценије суморно виђење овог проблема: „Ни сами Атињани нису знали број робова у Атици, па ни ми га никада нећемо знати, ма колико нових и ма колико вредних извора будемо открили.”⁸⁷

Проблем броја робова у класичној Атини је у извесној мери интересовао и Финлија, али он га је сматрао практично нерешивим услед стања наших извора. Међутим, није му давао значај који има у очима већине историчара: чак и када бисмо знали број робова и њихов удео у укупној популацији, то не би драстично унапредило наше знање.⁸⁸ Своје схватање о улози робова у атинском друштву и привреди заснивао је на општој теорији античке привреде и начина на који је она функционисала. Пошто је основа античке привреде била пољопривреда, и пошто је значај (мислио је Финли) занатства, трговине и кредитних послова био мали, робовско друштво је морало већи део своје радне снаге, дакле робова, да ангажује у пољопривреди. На тај начин, наизглед ослобођен потребе да тражи доказе за своје тезу, Финли је дошао до закључка да је број робова

---

⁸¹ L. Foxhall, *Olive Cultivation in Ancient Greece: Seeking the Ancient Economy*, Oxford 2007.

⁸² A. Moreno, *Feeding the Democracy. The Athenian Grain Supply in the Fifth and Fourth Centuries BC*, Oxford 2007.

⁸³ E. M. A. Bissa, *Governmental Intervention in Foreign Trade in Archaic and Classical Greece*, Leiden – Boston 2009.

⁸⁴ P. Acton, *Poiesis: Manufacturing in Classical Athens*, Oxford 2014.

⁸⁵ B. Akrigg, *Population and Economy in Classical Athens*, Cambridge 2019.

⁸⁶ Сажетак дебате о броју робова у Атини дао је B. Akrigg, *Population and Economy*, 90–105; cf. N. R. E. Fisher, *Slavery in Classical Greece*, 34–36.

⁸⁷ M. H. Hansen, *Three Studies in Athenian Demography*, Copenhagen 1988, 11.

⁸⁸ M. I. Finley, ‘Was Greek Civilization Based on Slave Labor?’, *Historia* 8-2 (1959), 151.

морао бити бар четвртина укупне популације у развијеним градовима, и да је од њих велика већина (неизбежно!) радила на земљи.⁸⁹

Данас већина историчара више не дели Финлијеве ставове у вези с античком привредом, превласт његове школе у том погледу је окончана већ деведесетих година прошлог века. Теза о примитивизму древног света, мада није потпуно напуштена, постала је предмет велике скепсе. Трговина, морепловство, занатска производња и кредитни послови су имали много већу улогу у развијеним градовима попут Атине. У том смислу се поставља и питање да ли је неопходно инсистирати на великој улози робова у атичкој земљорадњи, ако се може доказати њихово значајно присуство у занатству и трговини. Када говоримо о пољопривреди у древној Атици, не смемо заборавити да је реч о врло малој области (око 2500 km²), од које мање од половине (испод 1200 km² или 120.000 ha) чини земљиште употребљиво за земљорадњу, мада врло неједнаког квалитета. Ту имањима упоредивим с великим хеленистичким земљопоседима или римским латифундијама једноставно нема места. Један извор спомиње имање неког Фенипа као изузетно велики земљопосед, али нам не саопштава његову површину, већ обим: групицу која га је обишла по међама чекала је шетња од преко 40 стадија.⁹⁰ Очигледно, пошто немамо представу о облику поседа, на тај начин не можемо ни да проценимо његову површину.⁹¹ Ако је ниво производње тог имања наведен у извору тачан, оно тешко да је имало више од 40 ha.⁹² Друга „велика” имања о којима говоре атички извори још су скромнија: Платон помиње Алкибијадов посед површине 300 плетра (око 28,3 ha) у Ерхији;⁹³ Аристофан је наводно купио имање сличне величине.⁹⁴ Закључак коме нагињу историчари данас је да „заиста велики земљопоседи изгледа да нису постојали у Атици, где се стварно велика богатства нису ни могла стећи на земљи. Веома богати су поседовали покретно и невидљиво богатство – изведено из закупа сребрних рудника од стране породица попут Никијине, Калијине и Хипоникове, или захваљујући прекоморским трговачким и дипломатским активностима.”⁹⁵

⁸⁹ Финли се није подробније бавио детаљима броја атинских робова, и цифре које је наводио ослањају се на истраживања других историчара. У *ibid.*, 150, прихватио је распон од 80-100.000 робова у Атини V века; у *Ancient Slavery and Modern Ideology*, 80, усвојио је „конзервативну процену” од око 60.000 робова крајем V века пре н. е.

⁹⁰ Dem. XLII 5: πλεόν ἢ σταδίων οὖσαν τετραράκοντα κύκλω...

⁹¹ Cf. G. E. M. de Ste Croix, 'The Estate of Phaenippus (Ps.-Dem. xlii)', у: E. Badian (ур.), *Ancient Society and Institutions: Studies Presented to Victor Ehrenberg*, Oxford 1966, 109-114.

⁹² Dem. XLII 20: више од хиљаду медимна жита (52.400 l, око 27 t) и 800 метрета вина (31.520 l) годишње.

⁹³ Plat. Alc. I 123c: πλέθρα Ἐρχίασιν οὐδὲ τριακόσια...

⁹⁴ Lys. XIX 29: πλεόν ἢ τριακόσια πλέθρα...

⁹⁵ A. Burford, *Land and Labor in the Greek World*, Baltimore 1993, 70.

С овим сазнањем дискусија о употреби робова у атичкој земљорадњи се померила на питање средњег и малог земљопоседа. Да ли је мали поседник у Атици имао робове? Наравно да јесте, извори у том погледу су недвосмислени, нпр. у старој атичкој комедији срећемо више земљорадника који поседују робове.⁹⁶ Ови земљорадници свакако не припадају елити, мада очигледно нису у питању ни најсиромашнији Атињани већ нека врста средње класе (можда још тачније: виша средња класа). Али сасвим друго и важније питање је: колико је ропство заиста било раширено међу ситним атинским земљорадницама? На то питање једноставно немамо одговор. Колико је било исплативо, колико уопште могуће, куповати робове да би се обрађивала имања величине до 5-6 ха?

С друге стране, присуство великог броја робова у рударству, занатству, трговини и транспорту је изван сваке сумње. Шта значи велики број у случају класичне Атине? Бар неколико десетина хиљада. Лауријски рудници су на свом врхунцу упошљавали најмање 10.000 радника (намерно узимам конзервативну процену), а имамо доста података о робовима-занатлијама и занатским радионицама које су запошљавале и по неколико десетина, у једном случају преко стотине радника.⁹⁷ Серија атинских манумисија из друге половине IV века пре н.е., где су прецизно наведена занимања бивших робова, показује да је велика већина радила у непољопривредним активностима; проценат жена је доста висок, многе су биле ангажоване у производњи као текстилне раднице.⁹⁸ Слика у којој Атињани много више користе робове у занатској производњи, искоришћавању рудника и каменолома, превозу, морепловству и чак новчарским пословима, него у пољопривреди као таквој, проблем је само ако се држимо финлијевских схватања античког занатства и трговине као безначајних делатности, које су увек и искључиво подређене пољопривреди.

---

⁹⁶ У новијим радовима ропство у атичкој комедији углавном се анализира као извор (посредних) информација о социоекономској стварности. Било је много мање покушаја (за разлику од студија латинске комедије) да се робови у грчкој комедији испитују као тема значајна сама по себи, унутар најширег могућег књижевног, културног и друштвеног контекста, а и они су углавном били у форми краћих, специјалистичких радова (али cf. D. Walin, 'An Aristophanic Slave: *Peace* 819–1126', *The Classical Quarterly* 59-1 (2009), 30–45). Један од покушаја да се овај пропуст надомести је зборник радова В. Akrigg, R. Tordoff (ур.), *Slaves and Slavery in Ancient Greek Comic Drama*, Cambridge 2013, који садржи једанаест прилога о различитим питањима приказивања робова и ропства у старој и новој атичкој комедији.

⁹⁷ Највећа позната робовска радионица је она која је припадала Лисијиној породици, са чак 120 робова (Lys. XII 19). Други извори спомињу радионице у којима је радило од десетак до преко тридесет робова (Aesch. I 97; Dem. XXVII 9–11).

⁹⁸ *JG* II 2 1553–1578; D. M. Lewis, 'Attic Manumissions', *Hesperia* 28-3 (1959), 208–238; id., 'Dedications of Phialai at Athens', *Hesperia* 37-4 (1968), 368–380.

За крај овог одељка, умесно је поставити питање: да ли нам је једноставна дихотомија робовска друштва / друштва с робовима уопште корисна? Наравно, у питању је модерно аналитичко средство и ништа више. Антички народи нису користили такве појмове нити су их сматрали потребним. Ако нам је неопходан неки вид класификације, можда би било пожељно да он садржи више од две категорије, које се међусобно искључују. Можда би било корисније за почетак увести класификацију од три степена, уз могућност каснијег додавања нових: 1) Финлијева робовска друштва, где благостање и моћ елите почивају на раду робова; 2) Финлијева друштва с робовима где робова има мало или је њихов економски значај ограничен; и 3) један *мешовити тип* да опише таква друштва у којима робова има велики број и њихов економски значај није мали, али владајућа група своје богатство и моћ не заснива претежно на њиховом раду, већ поседује и друге, подједнако значајне изворе. Класична Атина изгледа се чини добрим кандидатом за ту трећу категорију.

РЕКВИЈЕМ ЗА МАРКСИЗАМ

Нарочито упадљива црта студија античког ропства у последње три деценије јесте готово потпуни изостанак историчара који овом феномену прилазе из марксистичке позиције. Термини попут „робовласничко друштво” (Финли и његови следбеници намерно су користили израз „робовско друштво”), „робовласнички начин производње”, „робовска класа” или „друштвено-економска формација” нестали су, практично без трага, из вокабулара историчара антике уопште. Узроке ове промене треба, бар делимично, тражити у промени политичког и идеолошког контекста.

Марксистичка историографија у Совјетском Савезу и у земљама Источне Европе уопште произвела је у своје време импресивну масу литературе посвећену ропству у античком свету. Квантитет, међутим, не преводи се обавезно у квалитет а велики број публикација не значи и подједнак број добрих и оригиналних радова. Мада је било значајних изузетака – један смо поменули – ови радови су најчешће били врло шематизовани и предвидљиви у својим закључцима, будући да су почивали на чврстим и нефлексибилним идеолошким претпоставкама. Али, распадање совјетског блока и Совјетског Савеза значило је и нестанак идеолошке матрице у оквиру које су историчари били обавезни да пишу радове посвећене античком ропству, и античком друштву уопште. Мада ова промена није обавезно значила и престанак политичког и идеолошког притиска на научнике

као такве, идеологије које су замениле совјетски марксизам нису виделе у античком ропству тему од већег значаја. Тиме се може објаснити и драстичан пад броја научних радова посвећених овом питању уопште, у руским, пољским, чешким и другим источноевропским историјским часописима. Робови, кметови и друге подређене групе престали су да буду животно важно питање за већину источноевропских историчара антике.

Готово истовремено, марксистички приступ античкој грчкој историји је напуштен и на Западу. У питању је, свакако, био вид марксизма врло различит од оног у земљама Источне Европе. Западни марксисти попут Џефрија де Сен Кроа (Geoffrey Ernest Maurice de Ste. Croix, 1910–2000) или Ивона Гарлана (Yvon Garlan, рођ. 1933) уживали су у своје време велики академски углед, предавали на водећим западним универзитетима и написали велики број утицајних и цитираних радова. *Класна борба у античком грчком свету*⁹⁹ Сен Кроа и Гарланови *Робови у античкој Грчкој*¹⁰⁰ примери су и данас радо читаних и цитираних радова посвећених (између осталог) ропству у старој Грчкој. Међутим, и поред бројних ученика, њима није пошло за руком да, у датим околностима, инспиришу нову генерацију истраживача који би их следили у марксистичкој интерпретацији грчке историје. Идеолошке промене на Западу у истом периоду (од краја осамдесетих година XX века), пре свега тријумф неолиберализма, водили су маргинализацији марксизма као таквог, а он је, уосталом, увек био боље прихваћен у земљама попут Француске и Италије него на енглеском говорном подручју. Али већ и пре тога, трендови сазнајног и логичког релативизма на западним универзитетима, које обично познајемо под широким кровним термином „постмодернизам”, одабрали су марксизам као једну од својих главних мета, оспоравајући могућност објективног сагледавања прошлости и друштва. Данас, једини утицајнији историчар античког ропства марксистичке оријентације јесте Костас Власопулос (Kostas Vlassopoulos) с Универзитета на Криту. Ренесанса марксистичког приступа античкој грчкој историји, најављена више пута у токе последње деценије и охрабрена кризом неолибералног поретка, као и дуготрајном осеком постмодернистичке моде на западним универзитетима, тек треба да постане стварност.¹⁰¹

---

⁹⁹ G. E. M. de Ste. Croix, *The Class Struggle in the Ancient Greek World*, Ithaca – New York 1981.

¹⁰⁰ Y. Garlan, *Les esclaves en Grèce ancienne*, Paris 1982.

¹⁰¹ Cf. K. Vlassopoulos, ‘Marxism and Ancient History’, у: D. Allen, P. Christesen, P. Millett (yp.), *How to Do Things with History: New Approaches to Ancient Greece*, Oxford 2018, 209–236.

ОРЛАНДО ПАТЕРСОН И СОЦИОЛОГИЈА РОПСТВА

Изузетно важна личност интердисциплинарних студија о историји ропства последњи деценија, личност чији рад представља уједно и супротност и паралелу Финлијевој школи, јесте Орландо Патерсон (Orlando Patterson, рођ. 1940), амерички (пореклом с Јамајке, преци су му били робови на плантажама шећерне трске) социолог и теоретичар културе и професор на Универзитету Харвард. Патерсонова најважнија дела, пре свега *Ројсџиво и друштвена смрт* и *Улоа слободe у настианку зајадне културе*, налазе се у библиографији сваког бољег модерног рада о историји ропства.¹⁰² Патерсонови ученици су многобројни, као и историчари на које је утицао, међу њима и неки историчари грчке антике.

Патерсонов допринос је сложен и многострук, али овде ћу издвојити два најважнија аспекта: компаративни поглед на историју ропства и социолошки приступ разумевању ропства као институције.

Видели смо да је Финли инсистирао на робовским друштвима као на реткој историјској појави: највише пет у целој историји човечанства, свега два у антици. Ово је једно од најпроблематичнијих места у његовој теорији. Насупрот Финлију и његовим ученицима, Патерсон је истакао раширеност и велику улогу ропства у светској историји: „Нема ничега изузетног у институцији ропства. Постојало је још пре зоре људске историје па све до двадесетог века, у најпримитивнијим друштвима као и у оним најцивилизованијим. Нема места на земљи које некада није познавало ову институцију. Вероватно не постоје људи чији преци нису у једном тренутку били било робови било робовласници.”¹⁰³ Али не само да је ропство било присутно у некој мери, оно је било једна од најважнијих институција (економски, друштвено, чак културно) у многим друштвима. Таквих је било у антици, средњем и новом веку, у Европи, Азији и Африци, преколумбовској, колонијалној и постколонијалној Америци. Патерсон је уочио да су многи научници, нарочито историчари, показивали разумљива али узнемирујућу тенденцију да беже од препознавање праве улоге ропства у светској историји, да је умањују или чак у потпуности игноришу. Ову појаву је објашњавао њеним моралним импликацијама. У последња два и по века ропство се претежно види као мрачна, брутална и дивљачка институција, морално апсолутно неприхватљива и као идеја и као пракса, и то је, наравно, утицало на ставове историчара о њој.

---

¹⁰² O. Patterson, *Slavery and Social Death. A Comparative Study*, Cambridge MA – London 1982; id., *Freedom I: Freedom in the Making of Western Culture*, New York 1991.

¹⁰³ Id., *Slavery and Social Death*, vii.

Ипак, можда највећи (али и најконтроверзнији) допринос америчког социолога јесте његова знаменита дефиниција ропства. Патерсон је одбацио све правне, својинске дефиниције ропства, верујући да оне нису универзално применљиве а да рана друштва, уосталом, нису ни имала довољно јасну концепцију својине да би у оквиру ње разумели ропство. Уместо њих, понудио је социјално одређење: *ропство је тирајна, насилна доминација над људима који су лишени своје средине и друштвене часћи*.¹⁰⁴ Робови су отуђени од свог друштвеног контекста, насилно отргнути из њега (то је „друштвена смрт” из наслова Патерсоновог дела), али нису постали део друштва којем служе, они остају странци, без угледа и моћи. Дефиниција је наишла на много одобравања али и на много критика. Један број историчара антике ју је прихватио с ентузијазмом, други су били скептични. Рахел Зелник-Абрамовиц (Rachel Zelnick-Abramovitz) с Универзитета у Тел Авиву, која нам је дала најсвеобухватније модерно дело о ослобађању робова у античкој Грчкој, прихватила је Патерсонову дефиницију и уградила је у саме основе своје анализе. „Налазим да је Патерсонова теорија ропства као друштвене смрти (1982) најкориснија и најпримернија, а његова теза се добро уклапа са схватањем ропства и слободе које се јавља у античким изворима.”¹⁰⁵

Патерсонов приступ је отворио нове хоризонте али и створио неке проблеме. Заправо, неки историчари су искористили Патерсонову дефиницију на начин који он није ни предвидео ни одобравао. Ако би се могло доказати да у датом друштву ропство није обавезно било насилна доминација и да робови нису били социјално отуђени, зар то не би значило да тамо ропство и није постојало? Морална и емотивна конотација која прати ропство била је велики проблем за један број историчара. Како с ентузијазмом проучавати историју, на пример, класичне Грчке, ако знамо да је то друштво масовно искоришћавало рад робова? Патерсон је наизглед понудио бекство од ове непријатне дилеме. У крајњој линији, овај начин разматрања ропства довео је до многих непотребних дискусија. Историчари су покушавали да докажу (обично истицањем појединачних примера, понекад анегдотских) да су у друштву које разматрају робови били хумано третирани, чиме би се проблем ропства уклонио из даље дискусије. Расправе о ваљаности Патерсоновог приступа трају и данас, о чему живо сведочанство пружа недавни зборник о ропству у светској историји, чији су уредници Џон Бодел (John Bodel) и Валтер Шайдел (Walter Scheidel).¹⁰⁶

¹⁰⁴ *Ibid.*, 1–2.

¹⁰⁵ R. Zelnick-Abramovitz, *Not Wholly Free: The Concept of Manumission and the Status of Manumitted Slaves in the Ancient Greek World*, Leiden – Boston 2005, 9.

¹⁰⁶ J. Bodel, W. Scheidel (yp.), *On Human Bondage: After Slavery and Social Death*, Malden – Oxford 2017. Наслов зборника је смишљена алузија на Патерсоново знаменито

Питању броја робовских друштава у светској историји и ваљаности Финлијеве дефиниције „робовског друштва” посвећена је колекција радова у редакцији Ленског (Noel Lenski) и Камеронове (Catherine M. Cameron), *Шта је робовско друштво? Пракса ројсџива у глобалној пџерсџекџиви*.¹⁰⁷

За крај овог одељка, треба приметити да су историчари, који су тврдили да антички људи нису имали јасно одређен концепт робова и ропства, у ствари цитирали књижевну и метафоричку употребу да би те тврдње доказали.¹⁰⁸ Тешко да је такав приступ исправан. То што су неки Грци поредили Персијанце с робовима, због њиховог политичког система, или то што стоички филозофи одређене људе описују као робове страсти, није никакав доказ у прилог тврдњи да нису имали јасну представу о ропству као правном статусу.

ПОЗНА АНТИКА И ПРОБЛЕМ КРАЈА АНТИЧКОГ РОПСТВА

Велику дебату, која ни у скорој будућности неће бити окончана, о улози ропства у друштву и привреди позноантичког света овде можемо само укратко да скицирамо. Дуго је преовладавао став – делили су га позитивисти, модернисти, марксисти као и Финлијева школа – да ропство као важна институција нестаје у позној антици или чак и пре позне антике (током II и III века н. е.). Вестерман је енергично бранио тезу о нестајању ропства,¹⁰⁹ а слично је учинио и Финли у својој монографији о античком ропству, где је једно од четири предавања/поглавља (“The Decline of Ancient Slavery”) посвећено овом проблему.¹¹⁰ Упркос свему, два последња века постојања западног царства видела су постепено опадање броја робова и њиховог значаја у друштву и привреди”, писао је Вилијем Филипс (William D. Phillips Jr.).¹¹¹ Ремзи Мекмилан (Ramsay MacMullen, рођ.

дело. Аутори готово свих прилога су у некој мери критички разматрали његову дефиницију ропства. Сам Патерсон је приложио текст у овом зборнику, у коме разматра објављене радове и одговара на неке од критика (“Revisiting Slavery, Property and Social Death”, 265–292).

¹⁰⁷ N. Lenski, C. M. Cameron (yp.), *What is a Slave Society? The Practice of Slavery in Global Perspective*, Cambridge – New York 2018.

¹⁰⁸ Cf. R. Zelnick-Abramovitz, *Not Wholly Free*, 38–39.

¹⁰⁹ W. L. Westermann, *The Slave Systems*, 128–149. Вестерман је веровао да се у неким грчким областима опадање ропства уочава и раније; cf. 127, где говори о I и II веку н. е.: “The use of slaves continued, of course, in Macedon, Thessaly, and the Greek mainland, but a gradual and decided decrease in their numbers and a change in the use of the may safely be postulated...”

¹¹⁰ M. I. Finley, *Ancient Slavery and Modern Ideology*, 123–149.

¹¹¹ W. D. Phillips, *Slavery from Roman Times to the Early Transatlantic Trade*, Manchester 1985, 36.

1928) припада старијој генерацији историчара и он не сматра да је број робова опао током III века н.е. Свеједно, и код њега наилазимо на енергичну одбрану тврдње да се позно Римско царство не може сматрати робовласничким друштвом и да робовски рад нема никакав значај у IV-V веку н. е.¹¹² То је било у складу и са судом многих истакнутих медиевиста да робовски рад и трговина робљем не играју улогу вредну помена у историји средњовековне Европе. Грчко-римско ропство је нестало, без трага или настављача, или се постепено трансформисало, посредством институције колоната, у најранију верзију средњовековног кметства.

Нови радови о ропству у позној антици углавном одбацују оба наведена објашњења. Извори за историју позне антике – епиграфски, папиролошки, правни, хагиографски и др. – указују на велико мноштво робова у свим сферама друштва и привреде. Папируси из Египта али и неки грчки натписи, попут имовинских листа с Егејских острва и из Мале Азије дају јасну представу о робовима у приватном власништву.¹¹³ Један од тих натписа, откривен пре две деценије, показује да је, средином IV века н. е., један поседник на острву Тера имао чак 152 роба.¹¹⁴ Да би избегао тешкоћу борбе с толиким изворним сведочанствима, Финли је био спреман да тврди да су писци извора просто неупућени, непрецизни или да се препуштају анахронизмима, да позноантички *δοῦλοῖ* и *servi* нису исто што и робови ранијих епоха.¹¹⁵ Вероватно најзначајнији допринос проучавању ропства у позној антици који се појавио у последњих неколико деценија је *Ропство у позном римском свету* америчког историчара Кајла Харпера (Kyle Harper).¹¹⁶ Основни закључци овог обимног и изванредно документованог дела су следећи: 1) број робова на Медитерану није опао у III и IV веку н. е. у односу на ранији период (овај утисак је делимично био последица прецењивања робовске популације у време раног царства); 2) бројност робова и трговина робљем су заправо били у порасту током једног и по века који овај истраживач разматра (275–425. н. е.); 3) употреба робова

---

¹¹² R. MacMullen, 'Late Roman Slavery', *Historia* 36-3 (1987), 359–382; cf. критику овог рада: R. Samson, 'Rural Slavery, Inscriptions, Archaeology and Marx: A Response to Ramsay Macmullen's "Late Roman Slavery"', *Historia* 38-1 (1989), 99–110.

¹¹³ K. Harper, 'The Greek Census Inscriptions of the Late Antiquity', *The Journal of Roman Studies* 98 (2008), 83–119.

¹¹⁴ E. Geroussi-Bendermacher, 'Propriété foncière et inventaire d'esclaves: Un texte inédit de Perissa (Thera) tardo-antique', у: V. I. Anastasiadis, P. N. Doukellis (éds.), *Esclavage antique et discriminations socio-culturelles: Actes du XXVIIIe Colloque International du Groupement International de Recherche sur l'esclavage antique (Mytilène, 5–7 décembre 2003)*, Bern 2005, 335–358.

¹¹⁵ *Ibid.*, 124–126.

¹¹⁶ K. Harper, *Slavery in the Late Roman World, AD 275–425*, Cambridge 2011.

на привредним и непривредним пословима добро је документована у позној антици; робови чини део основне радне снаге, заједно с колонима и другим сиромашним и (бар условно) слободним људима; 4) римски тип ропства опада тек после нестанка римског државног систему, дакле тек од V века н.е. Напуштена је и стара идеја да римски колонат представља посредника између античког ропства и средњовековног кметства, односно да постоји директна еволутивна веза између позноантичког колона и кмета.

За крај овог прегледа важно је приметити да се ропству последњих деценија на нов начин приступа и с друге стране баријере која раздваја антику од средњег века. Да ли је ропство заиста била спорадична и неважна установа у средњовековној Европи? Новија истраживања често на то питање негативно одговарају. Монографије попут Ротманових (Youval Rotman) *Робова и ројсџива: од античкој до средњовековној Медитерана*¹¹⁷ или *Ројсџива њосле Рима* Алис Рио (Alice Rio)¹¹⁸ пружају занимљив увид у овај проблем, који су донедавно многи сматрали неважним или чак непостојећим. По овим и другим студијама, пад римске државе на западу јесте значајно постепено нестајање *римској тџија ројсџива*, али народи који су продирали са севера или истока у некадашње римске провинције донели су са собом властиту институцију ропства. У Византијском царству робови и трговина робљем били су присутни током целе хиљадогодишње историје ове државе, мада су детаљи њихове улоге, бројност и значај јако варирали. Ширење ислама и настанак прве арапске империје довели су до великог повећања броја робова и њиховог искоришћавања у земљама западне Азије, Северне Африке и у Шпанији.

БИБЛИОГРАФИЈА

- P. Acton, *Poiesis: Manufacturing in Classical Athens*, Oxford 2014.
J. Adreau, R. Descat, *Esclave en Grèce et à Rome*, Paris 2006.
J. Adreau, R. Descat, *The Slave in Greece and Rome*, Madison 2011.
B. Akrigg, *Population and Economy in Classical Athens*, Cambridge 2019.
H. Baker, 'Degrees of Freedom: Slavery in Mid-first Millenium BC Babylonia', *World Archaeology* 33-1 (2001), 18–26.
H. Baker, 'Slavery and Personhood in the Neo-Assyrian Empire', у: J. Bodel, W. Scheidel (ур.), *On Human Bondage: After Slavery and Social Death*, Malden – Oxford 2017, 15–30.

---

¹¹⁷ Y. Rotman, *Les esclaves et l'esclavage. De la Méditerranée antique à la Méditerranée médiévale VIe–XIe s.*, Paris 2004 ; енглески превод: *Byzantine Slavery and the Mediterranean World*, Cambridge MA – London 2009.

¹¹⁸ A. Rio, *Slavery After Rome, 500–1100*, Oxford 2017.

- K. Bradley, P. Cartledge (yp.), *Cambridge History of World Slavery I: The Ancient Mediterranean World*, Cambridge 2011.
- E. M. A. Bissa, *Governmental Intervention in Foreign Trade in Archaic and Classical Greece*, Leiden – Boston 2009.
- J. Bodel, W. Scheidel (yp.), *On Human Bondage: After Slavery and Social Death*, Malden – Oxford 2017.
- A. Burford, *Land and Labor in the Greek World*, Baltimore 1993.
- G. C. Chirichigno, *Debt-Slavery in Israel and the Ancient Near East*, Sheffield 1993.
- E. E. Cohen, *Athenian Economy and Society: A Banking Perspective*, Princeton 1992.
- E. Dal Lago, C. Katsari (yp.), *Slave Systems: Ancient and Modern*, Cambridge 2008.
- M. A. Dandamaev, *Slavery in Babylonia from Nabopolassar to Alexander the Great (626–331 BC)*, DeKalb IL 1984.
- P. DuBois, *Slaves and Other Objects*, Chicago 2003.
- J. Ducat, *Les Hilotes*, Athènes – Paris 1990.
- J. Ducat, 'Les hilotes à l'époque archaïque', y: J. Zurbach (yp.), *La main-d'œuvre agricole en Méditerranée archaïque. Statut et dynamiques économiques (Actes des journées "Travail sur la terre et statuts de la main-d'œuvre en Grèce et en Méditerranée archaïques", Athènes 15 et 16 décembre 2008)*, Bordeaux-Athènes 2015, 165–196.
- M. I. Finley, *The World of Odysseus*, New York 1954.
- M. I. Finley, 'Was Greek Civilization Based on Slave Labour?', *Historia* 8-2 (1959), 145–164.
- M. I. Finley, 'Between Slavery and Freedom', *Comparative Studies in Society and History* 6-3 (1964), 233–249.
- M. I. Finley, *Studies in Land and Credit in Ancient Athens, 500–200 B.C. The Horos-Inscriptions*, New York 1973.²
- M. I. Finley, *Ancient Slavery and Modern Ideology*, New York 1980.
- M. I. Finley, *Economy and Society in Ancient Greece*, London 1981.
- M. I. Finley, *The Ancient Economy*, Berkeley – Los Angeles – London 1985².
- N. R. E. Fisher, *Slavery in Classical Greece*, Bristol 1993.
- L. Foxhall, *Olive Cultivation in Ancient Greece: Seeking the Ancient Economy*, Oxford 2007.
- Y. Garlan, *Les esclaves en Grèce ancienne*, Paris 1982.
- Y. Garlan, *Slavery in Ancient Greece*, Ithaca 1988.
- E. Geroussi-Bendermacher, 'Propriété foncière et inventaire d'esclaves: Un texte inédit de Perissa (Thera) tardo-antique', y: V. I. Anastasiadis, P. N. Doukellis (yp.), *Esclavage antique et discriminations socio-culturelles: Actes du XXVIII Colloque International du Groupement International de Recherche sur l'esclavage antique (Mytilène, 5–7 décembre 2003)*, Bern 2005, 335–358.
- S. Gsell, *Histoire ancienne de l'Afrique du Nord IV. Livre premier: histoire économique de Carthage*, Paris 1920.
- M. H. Hansen, *Three Studies in Athenian Demography*, Copenhagen 1988.
- K. Harper, 'The Greek Census Inscriptions of the Late Antiquity', *The Journal of Roman Studies* 98 (2008), 83–119.

- K. Harper, *Slavery in the Late Roman World, AD 275–425*, Cambridge 2011.
- E. M. Harris, ‘Homer, Hesiod, and the “Origins” of Greek Slavery’, *Revue des Études Anciennes* 114-2, 345–366.
- S. Hodkinson, *Property and Wealth in Classical Sparta*, Swansea 2009.
- D. Hoyos, *The Carthaginians*, London – New York, 2010.
- P. Hunt, Slaves or Serfs?: Patterson on the Thetes and Helots of Ancient Greece, y: J. Bodel, W. Scheidel (yp.), *On Human Bondage: After Slavery and Social Death*, Malden – Oxford 2017, 55–108.
- P. Hunt, *Ancient Greek and Roman Slavery*, Malden 2018.
- M. Jursa, *Aspects of the Economic History of Babylonia in the First Millennium BC: Economic Geography, Economic Mentalities, Agriculture, the Use of Money and the Problem of Economic Growth*, Münster 2010.
- N. M. Kennel, *Spartans: A New History*, New York – Oxford 2010.
- H. Klees, *Sklavenleben im klassischen Griechenland*, Stuttgart 1998.
- N. Lenski, C. M. Cameron (yp.), *What is a Slave Society? The Practice of Slavery in Global Perspective*, Cambridge – New York 2018.
- D. M. Lewis, ‘Attic Manumissions’, *Hesperia* 28-3 (1959), 208–238.
- D. M. Lewis, ‘Dedications of Phialai at Athens’, *Hesperia* 37-4 (1968), 368–380.
- D. M. Lewis, *Greek Systems of Slavery in their Eastern Mediterranean Context, c. 800–146 BC*, Oxford 2018.
- D. M. Lewis, J. Bordman, J. K. Davies, M. Ostwald (yp.), *CAH V: The Fifth Century B.C.*, Cambridge 1992.
- D. M. Lewis, J. Bordman, S. Hornblower, M. Ostwald (yp.), *CAH VI: The Fourth Century B.C.*, Cambridge 1994.
- H. G. Liddel, R. Scott, H. S. Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1996.
- W. T. Loomis, *Wages, Welfare Costs, and Inflation in Classical Athens*, Ann Arbor 1998.
- N. Luraghi, ‘Helotic Slavery Reconsidered’, y: A. Powell, S. Hodkinson (yp.), *Sparta: Beyond the Mirage*, Swansea 2002, 230–235.
- N. Luraghi, ‘The Helots: Comparative Approaches, Ancient and Modern’, y: S. Hodkinson (yp.), *Sparta: Comparative Approaches*, Swansea 2009, 261–304.
- R. MacMullen, ‘Late Roman Slavery’, *Historia* 36-3 (1987), 359–382.
- I. Mendelsohn, *Slavery in the Ancient Near East: A Comparative Study of Slavery in Babylonia, Assyria, Syria, and Palestine from the Middle of the Third Millennium to the end of the First Millennium*, New York 1949, 1978.²
- E. Meyer, *Kleine Schriften zur Geschichtstheorie und zur wirtschaftlichen und politischen Geschichte des Altertums*, Halle 1910.
- A. Moreno, *Feeding the Democracy. The Athenian Grain Supply in the Fifth and Fourth Centuries BC*, Oxford 2007.
- E. Morris, ‘Mitanni Enslaved: Prisoners of War, Pride and Productivity in a New Imperial Regime’, y: J. M. Galán, B. M. Bryan, P. F. Dorman (yp.), *Creativity and Innovation in the Reign of Hatshepsut*, Chicago 2014, 361–379.
- F. Papazoglu, ‘Esclavage et Dépendance, “Demi-Liberté,” “Halfway-Statuses”’, *Illinois Classical Studies* 18 (1993), 31–38.
- O. Patterson, *Slavery and Social Death. A Comparative Study*, Cambridge MA – London 1982.

- O. Patterson, *Freedom I: Freedom in the Making of Western Culture*, New York 1991.
- W. D. Phillips, *Slavery from Roman Times to the Early Transatlantic Trade*, Manchester 1985.
- A. Rio, *Slavery After Rome, 500–1100*, Oxford 2017.
- P. W. Rose, *Class in Archaic Greece*, Cambridge – New York 2012.
- Y. Rotman, *Byzantine Slavery and the Mediterranean World*, Cambridge MA – London 2009.
- M. I. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World II*, Oxford 1941.
- R. Samson, 'Rural Slavery, Inscriptions, Archaeology and Marx: A Response to Ramsay Macmullen's "Late Roman Slavery"', *Historia* 38-1 (1989), 99–110.
- D. M. Schaps, *The Invention of Coinage and the Monetization of Ancient Greece*, Ann Arbor 2004.
- L. Schumacher, *Sklaverei in der Antike. Alltag und Schicksal der Unfreien*, München 2001.
- R. B. Smith, *Carthage and the Carthaginians*, London 1913.
- D. C. Snell, 'Slavery in the Ancient Near East', y: K. Bradley, P. Cartledge (yp.), *The Cambridge History of Slavery I: The Ancient Mediterranean World*, Cambridge 2011, 4–21.
- G. E. M. de Ste Croix, 'The Estate of Phaenippus (Ps.-Dem. xlii)', y: E. Badian (yp.), *Ancient Society and Institutions: Studies Presented to Victor Ehrenberg*, Oxford 1966, 109–114.
- G. E. M. de Ste. Croix, *The Class Struggle in the Ancient Greek World*, Ithaca – New York 1981.
- T. Urbainczyk, *Slave Revolts in Antiquity*, London – New York 2014.
- K. Vlassopoulos, 'Marxism and Ancient History', y: D. Allen, P. Christesen, P. Millett (yp.), *How to Do Things with History: New Approaches to Ancient Greece*, Oxford 2018, 209–236.
- J. Vogt, 'Die antike Sklaverei als Forschungsproblem – von Humboldt bis heute', *Gymnasium* 69 (1962), 264–278.
- H. van Wees, *Status Warriors: War, Violence and Society in Homer and History*, Amsterdam 1992.
- H. van Wees, 'The Economy', y: K. Raaflaub, H. van Wees (yp.), *A Companion to Archaic Greece*, Malden – Oxford 2009, 444–467.
- H. van Wees, 'Farmers and Hoplites: Models of Historical Development', y: D. Kagan, G. F. Viggiano (yp.), *Men of Bronze: Hoplite Warfare in Ancient Greece*, Princeton – Oxford 2013, 222–235.
- D. Walin, 'An Aristophanic Slave: Peace 819–1126', *The Classical Quarterly* 59-1 (2009), 30–45.
- B. H. Warmington, *Carthage*, London 1960.
- W. L. Westermann, *RE Supp.* VI, sv. *Sklaverei*, 894–1068.
- W. L. Westermann, *The Slave System of Greek and Roman Antiquity*, Philadelphia 1955.
- R. Zelnick-Abramovitz, *Not Wholly Free: The Concept of Manumission and the Status of Manumitted Slaves in the Ancient Greek World*, Leiden – Boston 2005.

- A. Zimmern, 'Was Greek Civilization Based on Slave Labor?', *The Sociological Review* 2-1 (1909), 1–19, 159–167.
- A. Zimmern, *Solon & Croesus and Other Greek Essays*, New York 1966².
- A. Zimmern, *The Greek Commonwealth: Politics and Economics in Fifth-Century Athens*, New York – Oxford 1961.
- М. А. Дандамаев, *Рабство в Вавилонии VII–IV вв. до н. э. (626–331 гг.)*, Москва 1974.

Nemanja Vujčić
 Faculty of Philosophy
 University of Belgrade

THE RECENT PERSPECTIVE ON THE ANCIENT GREEK SLAVERY

Summary

The amount of scholarly literature on the subject of ancient Greek slavery is beyond any single person's ability to read it in their lifetime. This paper is an attempt to identify and briefly present main strands of the current views and debate. Of late, this field is in a state of turmoil, the old orthodoxies are being examined with the increasingly critical eye, while new ideas and approaches are being forwarded. The single most dramatic change is, without a doubt, a gradual revision and, perhaps, even abandonment of the model of slavery proposed by British-American scholar Moses I. Finley, some sixty years ago. Finley believed that slave societies are rare and peculiar historical phenomenon, that occurred in earnest only five times in the world history, and only twice during Antiquity (Classical Greece and Rome). According to Finley, slavery played a role of little importance in the Ancient Near East and the early Greek history, developed ("chattel") slavery being an invention of the late Archaic Greece. Slaves were primarily used in agriculture, the only section of the economy that carried real weight. There was a clear connection between the rise of slavery and the rise of democracy, the Greek cities that were most free also employed the greatest number of slaves. All of this is now being challenged. It is now more likely that Greeks had a fully developed slave system already in the 8th century BC, Homeric poems clearly showing the importance of the slave laborers on the elite estates. The rise of slave society seems not to be connected with the rise of democracy, many of the more successful slave owning cities being oligarchies. The very idea that there was something new or unique about the Greek system of slavery now seems increasingly difficult to maintain. Recent studies have emphasized a high level of development of slavery and massive numbers of slave workforce in many 1st millennium BC societies, such as Carthage, Israel, the late Assyrian Empire or the 6th and 5th century BC Babylonia. The long standing belief that importance of slavery was in decline during the Late antiquity is now being reexamined as well, as is likely to be abandoned.

Key words: ancient Greek slavery, slaves, slaveholders, slave trade, economic role of slavery, historiography on slavery.